

ПРОЦЕСУАЛЬНІ ЧИННИКИ ТАКТИКИ СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ КРИМІНАЛЬНИХ СПРАВ

PROCEDURAL FACTORS OF THE TACTICS OF JUDICIAL REVIEW OF CRIMINAL CASES

Мирошниченко Ю.М., к.ю.н.,
голова суду

Іллічівський районний суд м. Маріуполя Донецької області

Мета дослідження полягала в обґрунтуванні необхідності створення оригінальних засобів криміналістичного забезпечення судового провадження через виявлення ступеня впливу процесуальних особливостей доказування під час судового розгляду кримінальних справ на специфіку судових ситуацій, тактичних прийомів і методів судового дослідження на цій стадії кримінального провадження.

Методологія дослідження ґрунтується на використанні діалектичного, системного, ситуаційного методів. Методи формальної логіки (аналіз, синтез, індукція, дедукція, абстрагування та ін.) застосовувалися при опрацюванні нормативної бази, наукових джерел, судової практики. Герменевтичний та формально-юридичний методи використовувалися для з'ясування внутрішнього змісту та інтерпретації окремих норм кримінального процесуального законодавства та дозволили виявити взаємозв'язки між внутрішнім змістом і зовнішнім вираженням окремих правових явищ та інститутів.

На підставі демонстрації залежностей тактики суду від особливостей процесу доказування на стадії судового розгляду кримінальних справ та його відмінності від умов пізнавальної діяльності слідчого отримала додаткову аргументацію ідея створення криміналістичних засобів, призначених для потреб суду в рамках перевірки гіпотези щодо необхідності побудови окремої теорії криміналістичного забезпечення судового провадження.

За результатами дослідження автор дійшов висновку, згідно з яким процесуальні умови судового розгляду кримінальних справ з необхідністю визначають специфіку ситуацій, які складаються під час судового дослідження, що не дозволяє повною мірою задовольнити потреби судової практики прийомами та методами, створюваними криміналістикою для сприяння реалізації завдань досудового розслідування й вимагає розроблення спеціальних наукових положень, які відображатимуть своєрідність ситуацій, притаманних судовій стадії кримінального провадження, та сформулюють теоретичне підґрунтя для побудови системи криміналістичних рекомендацій з розв'язання різноманітних судових ситуацій.

Ключові слова: криміналістичне забезпечення судового провадження, умови судового розгляду.

The purpose of the study was to justify the need to create original means of forensic support for court proceedings by identifying the degree of influence of procedural features of evidence during the trial of criminal cases on the specifics of court situations, tactical techniques and methods of judicial research at this stage of criminal proceedings.

The research methodology is based on the use of dialectical, systemic, and situational methods. Methods of formal logic (analysis, synthesis, induction, deduction, abstraction, etc.) were used in the treatment of the regulatory framework, scientific sources, and judicial practice. Hermeneutic and formal-legal methods were used to clarify the internal content and interpretation of certain norms of criminal procedural legislation, allowed to reveal the interrelationships between the internal content and the external expression of certain legal phenomena and institutions.

Based on the demonstrations of the dependence of court tactics on the peculiarities of the evidence process at the stage of the trial of criminal cases and its difference from the conditions of cognitive activity of the investigator, received additional arguments the idea of creating forensic tools designed for the needs of the court as part of testing the hypothesis about the need to build a separate theory of forensic support for court proceedings received.

According to the results of the research, the author came to the conclusion that the procedural conditions of the trial of criminal cases necessarily determine the specifics of the situations that arise during the trial, which does not allow to fully satisfy the needs of the judicial practice with the techniques and methods created by criminology to facilitate the implementation of pre-trial investigation tasks and requires the development of special scientific provisions that will reflect the peculiarity of situations inherent in the judicial stage of criminal proceedings, and will form a theoretical basis for building a system of forensic recommendations for solving various judicial situations.

Key words: criminalistic support of court proceedings, conditions of court proceedings.

Актуальність проблеми. Протягом останніх десятиліть кримінальне процесуальне законодавство України зазнало докорінних змін, спрямованих на забезпечення вільного доступу до правосуддя, розширення прав невідомих учасників судового провадження, розгортання змагальності кримінального судочинства. Відбулася концептуальна трансформація деяких процесуальних інститутів, що визначає нагальність розроблення проблеми науково-методичного криміналістичного забезпечення судового розгляду кримінальних справ у нових процесуальних умовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема тактики судового розгляду та його загальних умов достатньо глибоко й ретельно опрацьована в рамках теорії кримінального процесу, до сфери якого вона традиційно відносилась. Проте з розширенням предметного поля криміналістики завдяки включенню до нього закономірностей судової діяльності постало завдання розгляду відповідних питань під криміналістичним кутом зору.

Тому вчені, наукові інтереси яких були спрямовані на розроблення засобів тактико-криміналістичного забез-

печення судового провадження, неминуче стикалися з необхідністю висвітлення криміналістичних аспектів процедури судовий розгляду кримінальних справ. З-поміж них Л.Ю. Ароцкер, Г. Бессонов, М.Й. Вільгушинський, С.Л. Кисленко, С.В. Кобилянська, І.І. Когутич, О.Ю. Корчагін, О.В. Цехомська, О.І. Сичова, С.П. Сухов та ін. Попри наявність окремих робіт, автори яких так чи інакше торкалися означеної тематики, вона, з огляду на кардинальні зміни, що відбулись у процесуальному законодавстві протягом останнього десятиліття, потребує додаткового осмислення.

Мета дослідження, результати якого подаються у цій статті, полягала в обґрунтуванні необхідності створення оригінальних засобів криміналістичного забезпечення судового провадження через виявлення ступеня впливу процесуальних особливостей доказування під час судового розгляду кримінальних справ на специфіку судових ситуацій, тактичних прийомів і методів судового дослідження на цій стадії кримінального провадження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розвиток криміналістичної тактики як системи найбільш оптимальних

способів, прийомів і методів розслідування злочинів та судового розгляду кримінальних справ залежить від процедури, встановленої кримінальним процесуальним законом [1]. Вимоги, що пред'являються законодавцем до правил, за якими відбувається з'ясування обставин, встановлених під час кримінального провадження, та перелік їх доказів, називають умовами судового розгляду.

Основні положення, що безпосередньо впливають на специфіку дослідження обставин кримінального провадження в суді, визначають строки, межі та загальний порядок судового розгляду, що протікає в умовах змагальності, відкритості, безперервності та безпосередності дослідження судом показань, речей і документів. Тож розглянемо детально умови судового провадження, як формально закріплені законом, так і ті, що не сформульовані у виді окремих норм, але визначаються процесуальною формою судового розгляду та істотно впливають на специфіку судової тактики.

Неупередженість суду означає його безсторонність, суд не стає ані на бік обвинувачення, ані на бік захисту та не протистоїть жодній зі сторін. Суд визначає хід розгляду справи з урахуванням думок учасників судового провадження. Більшість процесуальних дій здійснюються судом за їхньою згодою або клопотанням, без яких він не має права вчиняти окремі пізнавальні та забезпечувальні дії.

Реалізуючи своє право уточнювати досліджувані обставини, суд при застосуванні тактичних прийомів повинен залишатись у рамках тактичної лінії сторони, яка в даний момент досліджує доказ. Враховуючи клопотання та доводи сторін і покладені на нього функції, суд приймає тактичне рішення з тим, аби судовий розгляд (1) забезпечував реалізацію сторонами їхніх процесуальних прав та виконання процесуальних обов'язків і (2) рухався шляхом наближення до істини.

Разом з тим у межах своїх повноважень суд вправі ініціювати будь-яку процесуальну дію пізнавального характеру, метою якої завжди є не сприяння одній зі сторін, але досягнення цілей кримінального процесуального доказування – встановлення дійсних обставин досліджуваної події. Саме тому для суду, на відміну від сторін кримінального процесу, не властиві ситуації тактичного ризику, йому байдуже яким буде результат судової дії, якщо тільки він сприятиме встановленню істини у справі.

Змагальність кримінального процесу (ст. 22 КПК України) передбачає доказову активність учасників судового провадження та субсидіарний характер доказової діяльності суду. Субсидіарну функцію суду слід розуміти як таку, що компенсує недостатню активність сторін у встановлення істини в кримінальному провадженні. Це означає, що активними учасниками судового розгляду повинні бути насамперед сторони. І тільки після того як усі суб'єкти доказування виконали свої «програми», а у суду залишилися сумніви щодо того чи іншого елемента предмета доказування, він зобов'язаний, зберігаючи внутрішню безсторонність та зовнішню неупередженість, роз'яснити зацікавленим особам гносеологічні наслідки невчинення ними необхідних процесуальних дій.

Якщо вони не пристануть на пропозицію доповнити судовий розгляд, суд повинен самостійно вжити заходів, спрямованих на одержання додаткових даних. Для цього він за законом має право за власною ініціативою допитати свідка, експерта, призначити експертизу, витребувати документи. Якщо ж і його зусилля виявляться марними, суд повинен ухвалити виправдувальний вирок.

Диспозитивність кримінального провадження (ст. 26 КПК України) гарантує вільне використання сторонами своїх прав у межах та у спосіб, передбачених процесуальним законом. Формою її законодавчої реалізації є закріплення процесуальних прав сторін, з-поміж яких, зокрема й ті, що не сформульовані як такі буквально, але впливають з окремих положень закону, зокрема щодо

визначення меж обвинувачення та права відмовитися від нього, укладення угод про примирення чи визнання винуватості, відмови від судового розгляду в спрощеному провадженні або від дослідження доказів щодо певних обставин при загальному порядку кримінального провадження.

Водночас повноваження суду обмежуються вирішенням лише тих питань, які виносяться на його розгляд сторонами. Звісно, в передбачених законом випадках він може не погодитися з домовленістю сторін, але вплинути, скажімо, на свавільну відмову прокурора від обвинувачення або його необґрунтоване пом'якшення суд не здатен, що ставить процес з'ясування дійсних обставин кримінального провадження в певні рамки, вийти за які суд не вправі, на що звернув увагу Верховний Суд в одній зі своїх постанов [2].

Незмінність складу суду та безперервність судового розгляду (ст. ст. 319, 322 КПК України). Судовий розгляд у кримінальному провадженні повинен бути проведений в одному складі суддів. У разі якщо суддя позбавлений можливості брати участь у судовому засіданні, він має бути замінений іншим суддею, після чого судовий розгляд розпочинається спочатку. Продовження розгляду справи судом в оновленому складі можливе лише за умов, що проти цього не заперечують сторони та потерпілий. Запорукою уникнення ускладнень, пов'язаних з необхідністю повторення судових дій, проведених попереднім складом суду, є належна організаційно-підготовча діяльність голоуючого.

Судовий розгляд відбувається безперервно, крім часу, призначеного для відпочинку. Вичерпний перелік підстав для відкладення судового засідання визначено законом (ст. 322 КПК України). Незмінність складу суду та безперервність судового розгляду має на меті забезпечити постановлення судом рішення під свіжим і цілісним враженням того, що кожен суддя бачив і чув на суді й означає: 1) що рішення суду має слідувати безпосередньо за слуханням справи, так щоб його увага не відволікалася від справи сторонніми заняттями в проміжок між слуханням і рішенням; та 2) що кожен суддя повинен вислухати всю справу, від початку до кінця [3, с. 279].

Разом з тим безперервність судового розгляду суттєво обмежує пізнавальний потенціал таких тактичних прийомів як, наприклад, повторний допит, що нерідко допомагає слідчому виявити факти навмисного спотворення допитуваним істини та, водночас, зміст і деталі неправдивої інформації. Позитивний результат при цьому можливий у разі забезпечення відносно тривалого інтервалу (місяць або більше, якщо дозволяють терміни слідства) між початковим (з неправдивими показаннями) та повторним допитами [4, с. 35].

За законом в суді також допускається повторний допит свідка, потерпілого в тому самому або наступному судовому засіданні, зокрема, якщо під час судового розгляду з'ясувалося, що ці особи можуть надати показання стосовно обставин, щодо яких вони не допитувалися (ч. 14 ст. 352 КПК). Проте динамічність судового дослідження, обумовлена вимогою його безперервності, не передбачає відкладення розгляду справи на тривалий час з метою використання повторного допиту як прийому викриття брехні, необхідністю застосування якого допитувачу навряд чи вдасться переконати суд у необхідності проведення повторного допиту.

Безпосередність і усність судового дослідження (ст. 23 КПК України). Під час судового провадження всі надані сторонами докази підлягають безпосередньому дослідженню. Суд особисто повинен заслухати показання обвинуваченого, потерпілого, свідків, дослідити висновки експертів, протоколи окремих слідчих дій та інші документи, оглянути речові докази.

Разом з тим судовий розгляд не виключає можливість дослідження матеріалів досудового слідства без повтору

в суді тих дій, у результаті яких вони були отримані [5, с. 123]. Так, скажімо, в судовому засіданні не повторюється слідчий експеримент, пред'явлення для впізнання, результати яких зафіксовані в протоколах відповідних слідчих дій. Проведення огляду місця події під час судового розгляду доцільне за умови, що дані протоколу слідчого огляду, які мають значення для кримінального провадження, оспорується кимось із учасників судового провадження або в разі, коли суд визнає за необхідне оглянути певне приміщення чи ділянку місцевості.

Джерелом фактичних даних (відомостей) стосовно речових доказів виступає протокол огляду предмета [6]. Тому огляд речових доказів в судовому засіданні є необхідним за наявності обґрунтованого бажання суб'єкта доказування звернути увагу суду на окремі якості предмета (ознаки, сліди), що залишені поза увагою слідчого.

Найбільш повній реалізації засади безпосередності дослідження доказів сприяє усність при проведенні процесуальних дій. Усність є такою формою подання доказів і обговорення питань при провадженні процесуальних дій, яка найкращим чином впливає на правильність сприйняття доказів та встановлення безпосереднього контакту між судом і учасниками судового провадження. Водночас допитувані вправі користуватися нотатками, коли показання стосуються розрахунків чи інших даних, які важко зберегти в пам'яті (ч. 12 ст. 352 КПК), що не суперечить усності судового розгляду, бо й у цьому разі показання даються усно [7, с. 89].

На особливу увагу в цьому плані заслуговує припис ч. 4 ст. 95 КПК України, згідно з яким суд може обґрунтовувати свої висновки лише на показаннях, які він безпосередньо сприймав під час судового засідання або отриманих слідчим суддею в порядку, передбаченому ст. 225 цього Кодексу, про що мусить пам'ятати прокурор у разі, коли обвинувачення виключно або переважно ґрунтується на визнанні вини підозрюваним, показаннях потерпілого або свідків.

Відкритість судового провадження (ст. 27 КПК України). На відміну від досудового слідства, для якого не характерна публічність процесу, судовий розгляд відбувається гласно й відкрито за участю сторін та інших осіб, присутність яких у залі судового засідання не може не впливати на зміст тактики проведення окремих судових дій. Цікаво, наприклад, що страх публічних виступів — найпоширеніша фобія, попереду тільки смерть, павуки чи висота. За даними Національного інституту психічного здоров'я (США) страх публічних виступів торкається близько 73% населення [8].

Зазвичай, допитуваному небайдужа реакція присутньої в залі публіки, що здатна кардинально змінити його настрої, негативно позначитися на процесі пригадування та відтворення обставин, які стосуються предмета допиту, створити негативний емоційний стан і тим самим ускладнити встановлення істини. Реакція присутніх у залі осіб у деяких випадках може виступати як своєрідна форма навіювання, під впливом якого свідки іноді можуть змінювати свої показання [9, с. 385]. Для особи, яка веде допит, у такій обстановці ускладнюється встановлення особистого контакту з допитуваним, використання окремих прийомів допустимого психологічного впливу.

Коллективний характер дослідження доказів з одного боку сприяє об'єктивності дослідження, перевірки та оцінки доказів, оскільки при цьому звертається увага на більшу кількість обставин, висловлюються думки, зауваження, заперечення, що під час досудового слідства могли лишитися поза увагою учасників кримінального провадження та самого слідчого або навмисне були проігноровані ними з «тактичних» міркувань. Можливості суду у встановленні об'єктивної істини у справі при цьому

збільшуються за рахунок, приміром, застосування таких методів отримання показань як шаховий або перехресний допит. З іншого боку можуть виникнути небажані конфлікти між учасниками судового розгляду, що ускладнюють процес судового дослідження.

Особиста присутність обвинуваченого в судовому засіданні та його обізнаність щодо наявних проти нього доказів дає йому можливість брати безпосередню участь у здійсненні всіх пізнавальних дій, на рівні з державним обвинувачем допитувати запрошених для цього осіб. Порівняно з допитом на досудовому слідстві допит особи в суді надає стороні захисту можливість провести його більш ефективно, оскільки на цей час сторонам вже відомі всі суттєві елементи пред'явленого обвинувачення та всі докази, отримані під час досудового розслідування [10].

Разом з тим поінформованість обвинуваченого щодо обсягу та характеру зібраних доказів, як правило, унеможливає використання фактору раптовості. З тих самих причин виключається можливість застосування таких поширених у слідчій практиці прийомів як демонстрація можливостей розслідування, обізнаність допитувача щодо предмета допиту, перебільшення наявності доказів тощо. Водночас у підсудного з'являється можливість застосування вербальних і невербальних способів впливу на потерпілих, свідків обвинувачення, що вимагає від головуючого підвищеного контролю за поведінкою обвинуваченого та порядком у залі судового засідання.

Стислі часові рамки процесу дослідження обставин кримінального провадження, істотно обмежують можливість суб'єктів судового доказування щодо аналізу ситуації та вибору оптимальної лінії поведінки. Слідчий, коли це обумовлено тактичною доцільністю, може вдатися до багатогодинного, а іноді й до багатоденного допиту, вдаючись до тактичних перерв, комбінацій, операцій.

Натомість безперервність судового дослідження не передбачає використання такої тактики, якщо тільки тривалість допиту не обумовлена обсягом кримінального провадження. В судовому засіданні допитувачу доводиться протягом кількох хвилин вступити в психологічний контакт з допитуваним, поставити йому потрібні запитання та отримати на них відповіді. Безумовно, під час судового допиту також не виключається застосування тактичних комбінацій, що чекають на розроблення в межах теорії криміналістичного забезпечення судового провадження.

Більша, порівняно з досудовим слідством, віддаленість досліджуваних фактів і обставин у часі створює ризики втрати окремих речових і особистих доказів. На відміну від досудового розслідування судовий допит, наприклад, проводиться через місяці, а то й роки після скоєння злочину, коли емоції, пов'язані з цією подією, вже зблідли в очікуванні початку суду, що призначається теж далеко не відразу. Обвинувачений встигає так багато разів повторити свою брехливу історію, що й сам може нарешті в неї повірити і, даючи свідчення, він, у певному сенсі, вже не брехатиме [11, с. 140-141]. З іншого боку, значна віддаленість досліджуваної події від моменту розповіді про її обставини добросовісною особою суттєво ускладнює процес відтворення колись сприйнятої інформації через забування або «нашарування», що утворилися в процесі «зберігання» сприйнятого в пам'яті [12, с. 6].

Концентрація всіх джерел доказів в одному місці дає можливість оперативнішого дослідження фактичних обставин справи, встановлення їх взаємозв'язків і суперечностей, застосування перехресного та шахового методів допиту, пред'явлення допитуваному наявних у справі доказів з метою актуалізації забутого або подолання брехні.

Специфічність пізнавальної діяльності суду. Завданням суду в процесі доказування є порівняння наявних доказів, дослідження розбіжностей між ними, одержання необхідної додаткової інформації з метою розв'язання питання щодо

¹ Дулов А.В. Судебная психология ; изд. 2-е, испр. и доп. Минск : Вышэйшая школа, 1975. 462 с.

того, які докази є достовірними [13, с. 84]. Пізнавально-психологічна складність судового розгляду для судді полягає в тому, що він досліджує кожний доказ за участю сторін, не упускаючи водночас їх сукупності, тобто утримуючи в пам'яті всю систему доказів у їх сполученні [14, с. 24]. На його психологічний стан впливає усвідомлення соціальної значущості своєї ролі, велика кількість комунікативних зв'язків, надмірне навантаження оперативної пам'яті, багатоплановість та нестандартність окремих ситуацій, що вимагають розв'язання в умовах обмеженого часу тощо.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Процесуальні умови судового розгляду кримінальних

справ з необхідністю визначають специфіку ситуацій, які складаються під час судового дослідження, що не дозволяє повною мірою задовольнити потреби судової практики прийомами та методами, створюваними криміналістикою для сприяння реалізації завдань досудового розслідування й вимагає розроблення спеціальних наукових положень, які відобразатимуть своєрідність ситуацій, притаманних судовій стадії кримінального провадження, та сформулюють теоретичне підґрунтя для побудови системи криміналістичних рекомендацій з розв'язання різноманітних судових ситуацій, дослідження сутності та підстав класифікації яких у подальших планах автора.

ЛІТЕРАТУРА

1. Коновалова В.О. Криміналістична тактика і кримінально-процесуальне право: діалектичні залежності. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* : зб. наук. праць / ред. кол. М.Л. Цимбал, В.Ю. Шепітько, Л.М. Головенко та ін. Харків : Право, 2009. Вип. 9. С. 5-9.
2. Постанова Касаційного кримінального суду в складі Верховного Суду від 19.04.2018 р. у справі № 204/6235/15-к (провадження № 51-3339 км 18). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/73627842> (дата звернення 01.03.2021).
3. Фойницький И.Я. Курс уголовного судопроизводства ; изд. 3-е, перераб. и доп. Санкт-Петербург : Сенатская типография, 1902. Т. 1. 579 с.
4. Питерцев С.К., Степанов А.А. Тактические приемы допроса : учебное пособие ; 4-е изд., перераб. Санкт-Петербург, 2006. 56 с.
5. Шундигов В.Д. Принцип непосредственности при расследовании и рассмотрении уголовного дела / науч. ред. В. Я. Чеканов. Саратов : Саратов. ун-т, 1974. 157 с.
6. Постанова Касаційного кримінального суду в складі Верховного Суду від 3 березня 2020 р. у справі N 755/27711/13-к (провадження N 51-4103км19). *Liga 360*. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/88062423> (дата звернення: 02.09.2022).
7. Кримінальний процес : підручник / Ю.М. Грошевий, В.Я. Тацій, А.Р. Туманянц та ін.; за ред. В.Я. Тація, Ю.М. Грошевого, О.В. Капліної, О.Г. Шило. Харків : Право, 2013. 824 с.
8. Starnes, E. (2019). Overcoming the Terror of Testifying. *Lexipol*. Retrieved from <https://www.lexipol.com/resources/blog/overcoming-terror-of-law-enforcement-courtroom-testimony/>
9. Дулов А.В. Судебная психология ; изд. 2-е, испр. и доп. Минск : Вышэйшая школа, 1975. 462 с.
10. Постанова Касаційного кримінального суду в складі Верховного Суду від 19.11.2019 р. в справі № 750/5745/15-к (провадження № 51-10195км18). *Єдиний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86275852> (дата звернення: 02.01.2022).
11. Экман П. Психология лжи. Обмани меня, если сможешь. URL: http://elibrary.bsu.edu.az/files/books_163/N_56.pdf (дата звернення: 21.09.2022).
12. Карнеева Л.М. Особенности предъявления обвинения и допроса обвиняемого в условиях деятельности органов внутренних дел. Москва, 1989. 47 с.
13. Шейфер С.А. Собираание доказательств в советском уголовном процессе: методологические и правовые проблемы. Саратов : Саратов. ун-т, 1986. 171 с.
14. Корчагин А.Ю. Организационно-тактические и методические основы криминалистического обеспечения судебного разбирательства уголовных дел : автореф. дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.09. Краснодар, 2008. 40 с.